

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА-ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9

DOI: 10.32342/2709-6408-2023-2-7-8

Т.В. НИКОЛАЙЧУК,

*викладач, керівник юридичної клініки кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID 0009-0007-1973-3385*

А.В. БІЛА,

*викладач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID 0000-0002-8271-8539*

ВПЛИВ НА ПИСЬМО НЕЗВИЧНОГО СТАНУ ОСОБИ, ОБУМОВЛЕНОГО ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

Стаття присвячена дослідженню порушень письма та діагностиці незвичного стану пишучої особи, обумовленого психічними розладами. Авторами встановлено, що сучасні криміналістичні джерела приділяють мало уваги даному аспекту проблеми, що висвітлюється. Однак, науковий підхід до її вирішення багато в чому залежить від всебічного аналізу психічних розладів, які слід встановити методологією судового почеркознавства. Було визначено, що письмо є складною психічною діяльністю людини, що включає як пізнавальні, мовленнєві, рухові, так і емоційні процеси. Диференціація станів виконавця рукопису за почерком є складною задачею, особливо у зв'язку з деякою подібністю відображення у рукописах безпосередньо причин, що змінюють навик письма, наприклад, таких як алкогольне сп'яніння, стан сильного хвилювання, стресу, тощо. Було зазначено, що об'єктами даної експертизи є рукописні тексти, короткі записи, підписи, і навіть, цифрові позначення. Залежно від конкретних обставин справи, що розглядається судово-почеркознавчою експертизою може бути встановлений або спростований факт написання тексту конкретною особою, встановлюються способи виконання тих чи інших рукописів, стан конкретної особи в момент виконання рукопису. Проаналізовано при аналізі теоретичних положень коло завдань судово-діагностичної експертизи стосовно письма осіб, які знаходяться у психопатологічному стані. З'ясовано, що вищенаведене є подібними цілями, але значною мірою відрізняється, з медичними діагностичними завданнями щодо встановлення психічних розладів людини, перелічених у міжнародній класифікації хвороб. Зазначено про доцільність звернутися до відомостей психіатрії, щоб усвідомити загальну характеристику психопатологічного стану людини, сформулювати чітке уявлення про його різновиди і властиві їм ознаки – симптоми і синдроми. У статті розглянуто розвиток і сучасний стан дослідження порушень письма при психічних розладах, розкриваються психофізіологічні основи механізму письма та його психологічні особливості. Також наведено приклади з експертної практики дослідження та експериментально-психологічного дослідження порушень письма хворих на різні психічні розлади.

Ключові слова: почерк, письмо, ознаки почерку, психопатологічний стан, психічні розлади, судово-почеркознавча експертиза, експерт, почеркознавча діагностика.

Постановка проблеми. Наразі сучасний стан судової почеркознавчої експертизи дозволяє вирішувати широке коло питань ідентифікаційного і діагностичного характеру, оскільки, значно розширилися межі наукового знання про закономірності письма та почерку, і про методи їх криміналістичного дослідження.

Письмо є складною психічною діяльністю людини, що включає як пізнавальні, мовленнєві, рухові, так і емоційні процеси. Диференціація станів виконавця рукопису за почерком є складною задачею, особливо у зв'язку з деякою подібністю відображення у рукописах безпосередньо причин, що змінюють навик письма, наприклад, таких як алкогольне сп'яніння, стан сильного хвилювання, стресу, тощо.

Патології письма при психічних розладах присвячено не так багато досліджень. Наявна проблема розглядалась, перш за все, у роботах криміналістів та дослідження проводились і лікарями-неврологами та психіатрами з метою діагностики психічних та неврологічних розладів. Особливе значення мають роботи німецького лікаря А. Ерленмейєра та психіатрів А. Гросса, А. Дьєля, М. Майєра. Дані дослідження були засновані на клінічних спостереженнях та були спрямовані на встановлення особливості письма психічно здорових і хворих осіб з метою діагностики. В подальшому, дослідження вчених, що займались вивчення питання стосовно діагностування психопатологічних станів людини через почерк, на той час були піддані серйозній критиці, які підхід був визнаний псевдонауковими.

На сьогоднішній день, з новими викликами та задачами, що ставлять перед експертами судово-слідчі органи, повертається та набуває поширення необхідність приділити значну увагу даному аспекту проблеми.

Науковий підхід до її вирішення багато в чому залежить від всебічного аналізу психічних розладів, які слід встановити методологією судового почеркознавства. Знання механізмів впливу на письмо різних збиваючих факторів, визначення їх груп, дозволяє не тільки теоретично усвідомити приховані закономірності цього впливу, але і об'єктивно оцінити відображені в рукописі діагностичні ознаки, сформувані діагностичні комплекси для розпізнавання збиваючих причин.

Стан дослідження. Наразі виникнення та розвиток теоретичних засад почеркознавчої діагностики, насамперед, пов'язане з ім'ям видатного вченого Є.Ф. Буринського. У своїй роботі автором було розглянуто та виділені постійні складові, що утворюють «будову» почерку та обумовлені психологічною і фізіологічною природою особистості, а також випадкові, тобто ситуативні, що вказують на вибірккову змінність почерку і носять патологічний характер [1, с. 222-224]. Психіатр Г. Мейєр на основі експериментів аналізує особливості письма у душевнохворих людей [2]. У 60-70-х роках минулого століття вчений-криміналіст В.В. Томлін у своїх роботах детально розглядає зміни почерку при різноманітних захворюваннях та виділяє низьку діагностичних ознак, що відображають зміни почерку взагалі у хворої людини. Окремо ним розглядаються особливості зміни письма при деяких захворюваннях, а саме: захворюваннях головного мозку, нервової системи, психічних захворюваннях та недорозвиненості, загальних інфекціях, ендокринних розладах, вітамінозах, у результаті прийому медикаментів та при ураженні органів зору [3, с.337-347; 4].

У наступних пізніших роботах колективом авторів було визначено предмет не ідентифікаційних досліджень почерку, що експериментально досліджують залежності ознак почерку від впливу таких незвичайних умов, як фізична втома, низька температура навколишнього середовища, незвичайний психофізіологічний стан, фактор часу тощо [5]. Це окрема методика якісно-описового характеру, направлена на вирішення діагностичних задач щодо рукописних текстів з ознаками незвичайності письма.

У 1982 році теоретичні положення судово-почеркознавчих досліджень в плані впливу на почерк різного роду «збиваючих» факторів розглянуті у методиці Г.А. Купріянової, де

виокремлено підзадачі та елементи структури діагностичного процесу, а також запропонована концепція вибіркової змінюваності ознак почерку, що залежить від впливу різних груп «збиваючих факторів» [6]. На основі імовірно-статистичного аналізу визначено кількісні характеристики ймовірності версій при їх діагностуванні.

Метою статті є аналіз розвитку та сучасного стану судово-почеркознавчої експертизи щодо діагностики незвичного стану особи, обумовленого психічними розладами.

Виклад основного матеріалу. На даний момент величезна кількість судово-почеркознавчих експертиз в Україні призначається не лише у кримінальних, а й у цивільних, адміністративних та господарських справах. Об'єктами даної експертизи є рукописні тексти, короткі записи, підписи, і навіть, цифрові позначення. Залежно від конкретних обставин справи, що розглядається судово-почеркознавчою експертизою може бути встановлений або спростований факт написання тексту конкретною особою, встановлюються способи виконання тих чи інших рукописів, стан конкретної особи в момент виконання рукопису.

Виявлення у рукописного тексту незвичайних умов його виконання, а також наявності у виконавця окремих психопатологічних відхилень провадиться шляхом вирішення експертом діагностичного завдання під час виконання судової експертизи.

Відповідаючи на запитання про наявність у представленому рукописному тексті ознак психопатологічного стану виконавця, експерт-почеркознавець може дати винятково ймовірний висновок.

Криміналістичні джерела приділяють мало уваги даному аспекту проблеми, що висвітлюється. Однак, науковий підхід до її вирішення багато в чому залежить від всебічного аналізу психічних розладів, які слід встановити методологією судового почеркознавства. У цьому доцільно звернутися до відомостей психіатрії, щоб усвідомити загальну характеристику психопатологічного стану людини, сформулювати чітке уявлення про його різновиди і властиві їм ознаки - симптоми і синдроми.

Фахівці різних галузей науки – криміналісти, медики, психологи, лінгвісти та інші – наголошують на наявності кореляції (закономірного зв'язку) між психічним станом людини та особливостями її письма. Ще С. Оттоленгі зазначав, що зображення є винятково тонким знаряддям визначення внутрішнього стану, найменше хвилювання може бути відзначено в почерку, і з його допомогою ми досягнемо тлумачення.

Аналіз діяльності експертних установ дозволяє зазначити, що потреби слідчих та судових органів у сфері виконання судово-діагностичної експертизи досить великі та спрямовані головним чином на інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів. Водночас, практичні експерти, наголошуючи на безсумнівності актуальності та значущості вирішення цих питань у сучасних умовах, справедливо вказують на відсутність відповідної ефективної та науково обґрунтованої методики.

Крім того, коло завдань судово-діагностичної експертизи стосовно письма осіб, які знаходяться у психопатологічному стані, є подібними цілями, але значною мірою відрізняється, з медичними діагностичними завданнями щодо встановлення психічних розладів людини, перелічених у міжнародній класифікації хвороб.

Вважається, що за рівнем спільності вони можуть бути диференційовані на чотири основні групи: 1) завдання, пов'язані з встановленням факту наявності або відсутності психопатологічного стану пишучої особи; 2) завдання, пов'язані з встановленням психотичного або непсихотичного рівня психопатологічного стану пишучої особи; 3) завдання, пов'язані із встановленням щодо постійного або тимчасового характеру психопатологічного стану пишучої особи; 4) завдання, пов'язані із встановленням конкретних видів та форм психопатологічних станів пишучої особи.

Експертні завдання першої групи є найбільш загальними. Мета цих досліджень полягає в принциповому вирішенні питань слідчо-судових органів про можливість психопатологічного стану особи, при виконанні досліджуваного рукопису або у перевірці відповідної експертної версії як ймовірної причини незвичайних умов письма. Експертні завдання другої та третьої групи

передбачають попереднє вирішення питання про наявність у суб'єкта психопатологічного стану та спрямовані, відповідно, на діагностування рівня та характеру психічного розладу. Завдання четвертої групи найбільш представлені, оскільки спрямовані на діагностування конкретних і значущих у криміналістичному відношенні різновидів та форм психопатологічних станів особи.

Хотілось би відзначити, що доцільно розрізняти поняття об'єктів судово-діагностичної експертизи почерку осіб, які перебувають у психопатологічному стані, у широкому та вузькому значенні.

Загальноприйнятим вважається, що рішення будь-якої експертної задачі починається з початкового аналізу вихідних даних, які зазвичай містяться в матеріалах справи: в постанові слідчого або ухвалі суду. До них поряд з досліджуваним об'єктом і зразками почерку (у ситуації, коли вони є) включаються різні відомості про передбачуваного виконавця - перенесені або можливі психічні та соматичні захворювання, вік, професія тощо. Крім того, велике значення мають обставини справи.

Для всебічного та об'єктивного дослідження експерту доцільно не обмежуватися зазначеними даними, а проявити цілком доречну та законну ініціативу з метою отримання додаткових відомостей з актів чи висновків лікарських установ, показань різних фігурантів кримінальної чи цивільної справи (свідків, підозрюваних, обвинувачених та ін.), інших джерел. При цьому повинні враховуватися лише самі факти, а не їхня оцінка, яка, наприклад, дається родичами обвинуваченого або потерпілого. Важливо пам'ятати, що ця інформація аналізується експертом тільки в межах його спеціальних знань і призначена для висунення версій, пов'язаних із виконанням конкретних наукових досліджень.

Таким чином, у широкому розумінні об'єктом судово-діагностичної експертизи письма осіб, які перебувають у психопатологічному стані, є матеріали кримінальної чи цивільної справи, у тому числі відомості, отримані слідчо-судовими органами на запит експерта, що надсилаються на судово-діагностичну експертизу почерку осіб, які перебувають у психопатологічному стані та пов'язані з її предметом

У вузькому сенсі, об'єктами судово-діагностичної експертизи письма осіб, які перебувають у психопатологічному стані, є конкретні письмово-мовні та почеркові реалізації – рукописи, а також виражена в них система діагностичних та інших властивостей письма. Згідно з традиційним підходом у судовому почеркознавстві, рукописи відносяться до безпосередніх об'єктів дослідження, а криміналістичні властивості письма, що в них відобразилися, - до спеціальних безпосередніх об'єктів.

Наразі, існує ряд методик та методичних рекомендацій щодо проведення експертного дослідження та діагностики осіб, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, осіб у старечому віці, а також з різними захворюваннями опорно-рухового апарату. Основна вимога до якості зразків - їх максимальна сумісність з документами, що досліджуються. Ці рекомендації можна поширити і дослідження рукописних текстів, виконаних у психопатологічному стані.

Особливістю досліджень судово-діагностичної експертизи письма осіб, які перебувають у психопатологічному стані є і те, що якщо експертом у результаті вивчення матеріалів справи та медичної документації отримано відомості про наявність у передбачуваного виконавця захворювання, що порушує рухові функції, йому необхідно з'ясувати давність захворювання, діагноз, стадію хвороби, її перебіг, характер та результати лікування, стан хворого в момент можливого підписання досліджуваного документа, дату та причину смерті, а в окремих випадках – результати патологоанатомічного розтину. Ці дані експерт може отримати шляхом вивчення висновку лікувального закладу. Якщо ж експерт не може самостійно оцінити будь-які симптоми, характер та результати лікування, йому слід звернутися за консультацією до лікаря відповідного профілю. Медичні дані можна використовувати всіх рівнях експертного дослідження.

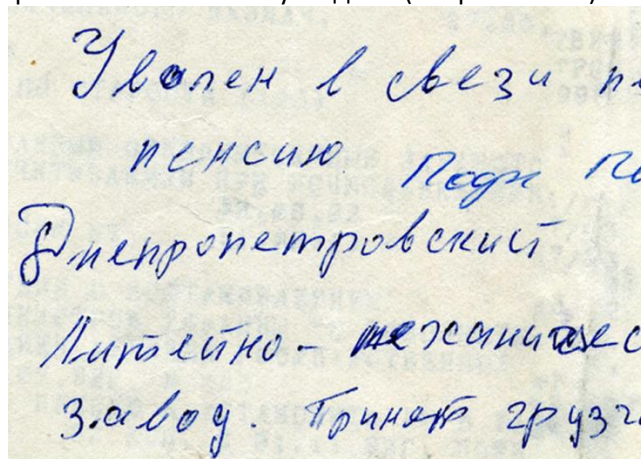
Психопатологічні синдроми - це клінічний вираз різних видів психічної патології, які включають психічні захворювання психотичного (психози) та непсихотичного (неврози, прикордонні) типів, короточасні реакції та стійкі психопатологічні стани.

Слід зазначити, що далеко не всі стани та синдроми відбиваються в почерку людини.

Вченими встановлено, що за навичку письма відповідає переважно тім'яна і потилична області мозку. У зв'язку з цим ураження тім'яної та потиличної частини мозку (травматичні, за допомогою інсультів та крововиливів тощо) можуть позначитися на навичці письма у людини.

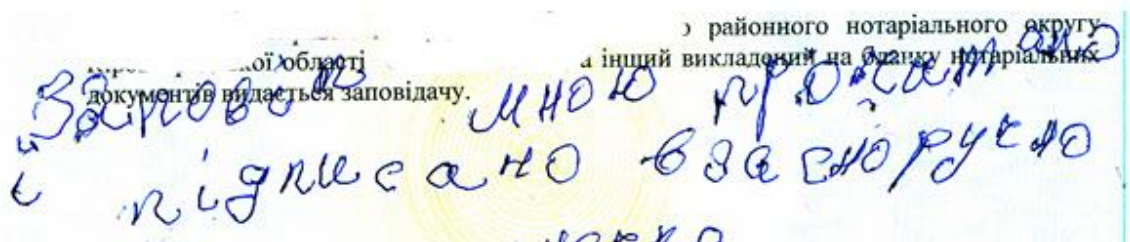
Необхідно звернути увагу, що ці ознаки знаходять своє вираження у почерку, тоді як деякі синдроми, які виділяють психіатри та медики, не обов'язково даватимуть чітку картину незвичайного стану написання (особливо психопатологічного стану). Медиками виділяється цілий ряд синдромів, які можна класифікувати з різних підстав. Основними психопатологічними синдромами є: астенічний; афективний синдром; група депресивних синдромів, куди включають анестетичні депресії, масковані депресії, наркоманічні та сексуальні розлади, психопатоподібні варіанти депресії, тривожні депресії, складні депресії з маренням та інші; маніакальні синдроми; невротичні синдроми; фобічний та обсесивні синдроми; синдроми деперсоналізації; синдром дереалізації; група істеричних синдромів; галюцинаторно-маячні синдроми та різні інші синдроми та стану.

З точністю неможливо говорити, що кожен із цих проявів обов'язково знайде своє відображення в письмово-руховій навичці людини. Але, як приклад прояву можна навести, персеверації (повторення одних і тих же рухів або їх елементів, в даному випадку літери «о», «м») як наслідок кортикальних травм головного мозку людини (Зображення 1).

Зображення 1

Ще приклад, на зображенні 2 представлено вплив, ураження потиличної області у хворого на інфаркт головного мозку людини, на його письмово-руховий навик.

Зображення 2

Висновки. Внаслідок вищевикладеного, можна зробити наступний висновок, у цілому, нині встановлення факту виконання рукописного тексту у психопатологічному стані передбачає наявність двох рівнів дослідження. На першому рівні має місце лише гіпотетичне дослідження, яке орієнтує наближення до вирішення основного завдання експертизи. Його суть полягає в тому, що експерт, пройшовши всі етапи і стадії, становить загальне уявлення про клас, род, підклас, вид, підвид і групу поставленого йому завдання, ступені його складності та можливості рішення на основі наукових досягнень. В результаті він оцінює проблемну ситуацію, висуває експертні версії та планує подальший хід дослідження. Другий рівень експертизи характеризується

поступовим поглибленням до вивчення попередніх відомостей, отриманих на першому рівні.

При цьому вирішення проміжних завдань, впритул підводить до вирішення основного – діагностичного завдання, пов'язаного із встановленням факту, рівня, характеру, виду та форми психопатологічного стану особи, яка писала за ознаками листа. Завершується дослідження оцінкою всіх отриманих даних та формуванням відповідних висновків.

Список використаних джерел

1. Ніколайчук Т.В. Основні фактори, що змінюють почерк. *Криміналістика та судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 224.
2. Meyer G. 1925. Die wissenschaftlichen Grundlagen der Graphologie, Jena: Gustav Fischer Verlag. 154 p.
3. Ніколайчук Т.В., Біла А.В., Забуга А.В., Ус Д.О., Здор В.М. Особливості судово-почеркознавчої експертизи підписів, виконаних особами різного віку під впливом збиваючих факторів. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. Київський НДІ судових експертиз*. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. Вип. 68. 804 с.
4. Методика почеркознавчого дослідження рукописних записів, виконаних особами в стані алкогольного сп'яніння, реєстраційний код 1.1.61, розроблена КНДІСЕ Міністерства юстиції України, 2017.
5. Методика почеркознавчого дослідження підписів, виконаних особами похилого та старечого віку, розроблена ДніпроНДІСЕ., 2022.
6. Методичні рекомендації вирішення судово-почеркознавчих діагностичних задач. Методика. Реєстраційний код 1.1.27.2009.

INFLUENCE ON WRITING OF UNUSUAL CONDITION OF PERSON CAUSED BY MENTAL DISORDERS

Tatiana V. Nikolaychuk, Lecturer of the Department of Law, Head of the Legal Clinic of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: nikolaychuk.t@duan.edu.ua

Alona V. Bila, Lecturer of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2023-2-7-8

Key words: handwriting, writing, signs of handwriting, psychopathological condition, mental disorders, forensic handwriting expertise, expert, handwriting diagnosis, forensic research.

The article is devoted to the study of writing disorders and the diagnosis of the unusual state of the writer caused by mental disorders.

The authors found that modern forensic sources pay little attention to this aspect of the problem being highlighted. However, the scientific approach to its solution largely depends on a comprehensive analysis of mental disorders, which should be established by the methodology of forensic handwriting. It was determined that writing is a complex mental activity of a person, which includes both cognitive, speech, motor, and emotional processes. Differentiating the states of the executor of the manuscript by handwriting is a difficult task, especially in connection with some similarity of the reflection in the manuscripts directly of the reasons that change the skill of writing, for example, such as alcohol intoxication, a state of great excitement, stress, etc. It was stated that the objects of handwriting expertise are handwritten texts, short notes, signatures, and even digital markings. Depending on the specific circumstances of the case under consideration by the forensic handwriting examination, the fact of the writing of the text by a specific person can be established or refuted, the methods of execution of certain manuscripts, the state of a particular person at the time of execution of the manuscript are established. The range of tasks of forensic expertise regarding the

writing of persons who are in a psychopathological state are similar, but largely different, to the medical diagnostic tasks of establishing mental disorders of a person listed in the international classification of diseases. It is indicated that it is appropriate to refer to the information of psychiatry in order to understand the general characteristics of the psychopathological state of a person, to form a clear idea about its varieties and their characteristic signs - symptoms and syndromes.

The article examines the development and current state of research on writing disorders in mental disorders, reveals the psychophysiological foundations of the writing mechanism and its psychological features. Examples of expert research practice and experimental-psychological research of writing disorders in patients with various mental disorders are also given.

References

1. Nikolaychuk, T.V. (2013). *Osnovni faktory, shcho zminyuyut' pocherk* [The main factors that change handwriting]. *Kryminalistyka ta sudova ekspertyza* [Forensics and forensic examination], vol. 58, issue 2, 224 p.
2. Meyer G. (1925). *Die wissenschaftlichen Grundlagen der Graphologie*, Jena: Gustav Fischer Verlag. 154 p.
3. Nikolaychuk, T.V., Bila, A.V., Zabuga, A.V., Us, D.O., Zdor, V.M. (2023). *Osoblyvosti sudovo-pocherkoznavchoyi ekspertyzy pidpysiv, vykonanykh osobamy riznoho viku pid vplyvom zbyvayuchykh faktoriv* [Peculiarities of forensic handwriting examination of signatures made by persons of different ages under the influence of confounding factors]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.-metod. zb.* [Forensics and forensics: interdisciplinary, science and method zb], vol. 68, 804 p. Kyiv, Lira-K Publishing House.
4. Methodology of handwriting research of handwritten notes made by persons in a state of alcohol intoxication, registration code 1.1.61, developed by KNDISE of the Ministry of Justice of Ukraine, 2017 (in Ukrainian).
5. Methodology of handwriting research of signatures made by elderly and senile persons, developed by DniproNDISE, 2022 (in Ukrainian).
6. Methodical recommendations for solving forensic and handwriting diagnostic problems. Method. Registration code 1.1.27.2009, 2009 (in Ukrainian).

Одержано 25.10.2023.